

УДК 364:376+ 378.043.2

СОЦІАЛЬНИЙ СУПРОВІД ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЯК ФОРМА КОМПЛЕКСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ

Слозанська Ганна Іванівна
м.Тернопіль

У статті проаналізовано теоретичні аспекти реалізації інклюзивної освіти у вищих навчальних закладах України, розкрито зміст поняття «соціальний супровід осіб з обмеженими можливостями» та особливості його організації; висвітлено можливість розширення доступності вищої освіти для осіб з обмеженими можливостями шляхом адаптації системи вищої освіти як до потреб суспільного розвитку, так і до потреб та життєвих цілей інвалідів.

Ключові слова: особа з обмеженими можливостями, соціальний супровід, інклюзивна освіта, інтеграція

Побудова соціально орієнтованої ринкової економіки та інтеграція України у світовий економічний простір потребують здійснення ряду першочергових

заходів щодо посилення соціального захисту та забезпечення розвитку вразливих верств населення, в тому числі, осіб з обмеженими можливостями. Прогресивні країни світу, на шляху до інтегрованого цивілізованого суспільства, керуються загальною стратегічною метою – забезпечення повноцінної участі людей з інвалідністю в суспільному житті та вирішення питань, пов'язаних із їх залученням до усестороннього активного життя.

Реалізація політики держави щодо інтеграції інвалідів у суспільство потребує забезпечення максимально зручних умов життя і побуту людей з обмеженими можливостями, зокрема створення «безбар'єрного» середовища, в якому зазначена категорія громадян матиме можливість без ускладнень користуватися усіма елементами інфраструктури,

відвідувати будь-які об'єкти житлового та громадського призначення, вільно пересуватися транспортом, користуватися засобами зв'язку та мати доступ до інформації.

Одним із засобів якісної та швидкої інтеграції інвалідів у суспільство є їх становлення та розвиток в інститутах соціалізації, зокрема під час навчання у вищих навчальних закладах (ВНЗ). У сучасних умовах доступність вищої освіти для інвалідів являє собою гостру соціальну і педагогічну проблему. Українська молодь з вадами розвитку не має можливостей реалізувати своє право на рівний доступ до освіти: навчання інвалідів здійснюється у спеціальних навчально-виховних закладах або відбувається вдома. Ізольованість молодшої людини з обмеженими можливостями відбувається на усіх сферах її життя і не дає можливості реалізувати наявні здібності й таланти.

Вагомою складовою процесу інтеграції молоді з інвалідністю у суспільство є створення відповідних умов для навчання та розвитку студентів у вищих освітніх закладах, опанування знаннями, у майбутньому роботою, що виведе особу з функціональними обмеженнями здоров'я на більш високий рівень самореалізації та надасть можливість бути економічно незалежною. Саме освіта дає можливість особистісного розвитку, здійснення мрій, розширення кола спілкування, набуття нового соціального досвіду.

Забезпечення якості підготовки фахівців з числа осіб з особливостями психофізичного розвитку та подальша їх конкурентоспроможність на ринку праці неможливі без організації їх комплексного супроводу (визначення змісту, форм організації і умов реалізації) в освітньому просторі вищих навчальних закладів (ВНЗ).

Мета статті: уточнити поняття соціального супроводу як виду індивідуальної соціальної роботи з особами з особливими потребами та проаналізувати особливості його реалізації в освітньому просторі ВНЗ.

Конституцією України (ст. 53) гарантовано кожному громадянину держави право на безоплатну вищу освіту в державних та комунальних навчальних закладах. Реалізація цієї конституційної норми вимагає створення спеціальних умов не тільки для навчання, але й повноцінного існування осіб з обмеженими можливостями (інвалідів).

Здобуття повноцінної освіти для інвалідів набуває особливого значення, оскільки засвоєння фахових навичок дає можливість реалізувати здібності, частково або повністю адаптуватися у суспільстві особам з обмеженими можливостями [6, с. 61]. Вища освіта дає свободу життєвого вибору, духовну і матеріальну незалежність, формує світогляд і життєві цілі, розвиває здатність людини адаптуватися до зміни соціальної ситуації, додає життєву стійкість і гармонізує існування, що особливо важливо для осіб з обмеженими можливостями [2].

Доступність вітчизняної вищої освіти для інвалідів, кількість яких постійно збільшується і, на сьогодні, складає 7-10 % від усього населення країни, являє собою гостру соціальну і педагогічну проблему. Зокрема, за даними Міністерства праці і соціальної політики України, на початку 1990-х рр. загальна кількість інвалідів у країні становила трохи менше 3% населення (близько 1,5 млн. осіб), то на 1 січня

2010р. вона перейшла 6%-й рубіж і дорівнювала 2 млн. 741 тис. Такі статистичні дані приблизно вдвічі менше за середньосвітовий оціночний орієнтир (10%). Така різниця поки що не знайшла чіткого пояснення, але важко уявити, що вітчизняна ситуація настільки відрізняється у кращий бік від загальносвітової, враховуючи реалії української економіки, екології, соціальної підтримки найбільш уразливих верств населення протягом останніх 10–15 років. Саме тому виникає необхідність розширення доступності вищої освіти для осіб з обмеженими можливостями шляхом адаптації системи вищої освіти як до потреб суспільного розвитку, так і до потреб та життєвих цілей інвалідів [2].

У сучасних умовах організаційно-методичні засади освітнього процесу у вищих навчальних закладах України орієнтовані на загально статистичного студента, без урахування особливостей психофізичного розвитку студентів з обмеженими можливостями. Невідповідність форм і методів педагогічного впливу на студентів з інвалідністю може створювати передумови для формування в них негативного ставлення до навчання та девіантної поведінки. У цьому зв'язку підвищується роль спільного навчання разом зі здоровими однолітками, що дозволяє істотно мінімізувати процеси маргіналізації людей з інвалідністю.

У багатьох розвинутих країнах ця проблема розглядається в контексті інтегрованого навчання. Під інтеграцією розуміється залучення інвалідів в суспільство як повноправних його членів, що беруть активну участь у всіх сферах життєдіяльності [4, с. 28].

Інтеграція осіб з особливостями розвитку у середовище вищого навчального закладу розпочалась в багатьох країнах Європи ще у 70-х рр. ХХ ст. і передбачає спільне навчання студентів, що мають функціональні обмеження, з іншими студентами. Така форма навчання визнає за людьми з інвалідністю рівні права на отримання освіти і потребує реалізації політики рівних можливостей щодо навчання та виховання студентів з інвалідністю, що здійснюється в інтегрованих групах, які можуть розглядатися як певне мікросередовище [4, с. 29].

У науковій літературі з проблем включення осіб з обмеженими можливостями в суспільство проаналізовано два рівноцінних поняття «інтеграція» та «інклюдія». Якщо інтеграція, на нашу думку, може трактуватися як входження людини у суспільство, освітні заклади, інші колективи на регулярній основі, то інклюдія передбачає забезпечення можливості повноцінної участі кожної людини у всіх сферах діяльності цих спільнот, тобто створює умови для їх архітектурної, інформаційної, освітньої та соціальної безбар'єрності. Основна відмінність цих підходів полягає в тому, що в процесі інтеграції людина пристосовується до закладу освіти, а при інклюдії – навпаки, освітній заклад створює всі необхідні умови для задоволення індивідуальних потреб людини.

Як вже було зазначено, створення належних соціально-педагогічних умов є важливим аспектом розширення доступності вищої освіти для осіб з інвалідністю. Найважливішими, на нашу думку, сферами розширення доступності вищої освіти є:

- організація при ВНЗ різних підготовчих курсів та факультетів, що реалізують вирівнюючі освітні програми для людей з інвалідністю;

- розвиток системи договорів про співпрацю між ВНЗ, органами управління освітою, загальноосвітніми навчальними закладами, факультетами (кафедрами) і освітніми установами з метою навчання осіб з обмеженими можливостями;
- створення на базі загальноосвітніх навчальних закладів, установ початкової та середньої професійної освіти структурних підрозділів університетів, академій та інститутів для навчання цієї категорії населення;
- встановлення прямих контактів з середніми професійними навчальними закладами по спільній підготовці фахівців з вищою освітою, для вдосконалення системи безперервної освіти «школа – ВНЗ»;
- формування умов для отримання різних форм вищої освіти протягом усього життя, однією з яких є дистанційна форма навчання [2].

Варто зазначити, що на даний момент практично єдиною можливістю опанувати професію для студентів-візочників та студентів з глибоко маркованою хворобою (зовні виявленою) є дистанційна освіта. Окрім навчальні заклади України пропонують інклюзивну освіту.

За останнє десятиріччя окремі вищі навчальні заклади освіти III–IV рівнів акредитації в Україні досягли суттєвих результатів в організації навчання інвалідів, зокрема: Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», Кримський гуманітарний університет, Національна металургійна академія України, Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова, Донбаський інститут техніки та менеджменту Міжнародного науково-технічного університету, Харківський національний університет імені В. Каразіна, Харківський національний університет радіоелектроніки та інші [7, с. 14–16].

Реалізація інклюзивної освіти у ВНЗ України базується на принципах гуманістичної педагогіки та психології, таких як: суспільна спрямованість; розвиток особистості інваліда в діяльності і спілкуванні; стимулювання внутрішньої активності особистості; гуманізм у поєднанні з високою вимогливістю; врахування вікових індивідуальних особливостей; виховання в колективі; єдність і погодженість вимог, зусиль і дій ВНЗ, родини, громадськості; законність і забезпечення прав людини; відповідальність за дотримання правил і норм у взаєминах зі студентом-інвалідом; доступність; опора на потенційні можливості людини та максимізація соціальних ресурсів; поєднання допомоги із самопомогою; добровільність у прийнятті допомоги; відповідальність суб'єктів соціальної роботи за збереження етнічних і правових норм [5, с. 29–30].

Вступ у ВНЗ є переломною подією в житті молодих людей. Труднощі в адаптації на початкових етапах навчання у вищому навчальному закладі виникають у всіх студентів. До них можна віднести: перебудову провідного типу діяльності; входження особистості в новий колектив, налагодження комунікації; необхідність опрацювання великого обсягу матеріалу; проблеми, пов'язані з руховими особливостями, що ускладнюють чи унеможливають конспектування лекцій, виконання письмових чи лабораторних завдань, складання письмових іспитів тощо

[5, с. 26; 1, с. 27].

Для забезпечення інклюзії студента з особливими потребами у навчально-виховний процес слід, перш за все, врахувати і максимально компенсувати труднощі пов'язані із: сприйняттям навчального матеріалу студентами з різними видами вад; забезпечення архітектурної безбар'єрності зовнішнього і внутрішнього простору університету; належна підготовка викладачів профільних дисциплін до роботи в інтегрованих групах; інформаційна підтримка.

Реформування вищої школи передбачає більш гнучкі підходи до формування програми освітньої діяльності кожного студента, індивідуального плану його підготовки. За таких умов студент з особливими потребами може формувати свій навчальний план, вибираючи з варіативної частини навчальні дисципліни з максимальним урахуванням можливостей здійснення майбутньої професійної діяльності. Нові умови організації навчального процесу дають змогу такому студенту визначити термін навчання, потрібний йому для засвоєння знань та виконання навчального плану певного освітньо-кваліфікаційного рівня. За кредитно-модульної системи організації навчального процесу значно збільшується обсяг самостійної роботи студента під керівництвом викладача, відбувається індивідуалізація процесу навчання, що дає змогу організувати ефективну навчальну діяльність студента з фізичними обмеженнями. Система індивідуальних завдань, консультацій, технічне забезпечення вивчення дисциплін навчального плану допомагає організувати діяльність такого студента з максимальним врахуванням його можливостей [3].

Забезпечення якості підготовки фахівців з числа осіб з особливостями психофізичного розвитку та подальша їх конкурентоспроможність на ринку праці неможливі без організації їх комплексного супроводу (визначення змісту, форм організації і умов реалізації) в освітньому просторі ВНЗ.

Під супроводом навчання студентів з особливими потребами розуміється система заходів, яка має забезпечити рівний доступ до навчання, тобто знизити або принаймні мінімізувати проблеми студентів з особливими потребами у процесі їх практичної підготовки. Університет пропонує таким студентам ряд послуг, якими вони можуть користуватися самостійно або з чияюсь допомогою, щоб бути успішним у навчанні. Немає єдиного та завершеного списку заходів та послуг, який би задовольняв потреби усіх студентів незалежно від виду інвалідності, тому надані рекомендації потрібно сприймати і застосовувати індивідуально і творчо.

Для формування та визначення специфіки супроводу осіб з обмеженими можливостями у процесі навчання велике значення мають знання про середовище, в якому перебував студент до вступу у ВНЗ; група інвалідності та інформованість про хворобу; фізичний стан і реальні можливості студента; психологічні особливості особистості студента, майстерність і готовність викладача співпрацювати зі студентом-інвалідом [5, с. 30].

Студент з інвалідністю – це, насамперед, людина, яка має обмежені можливості, зумовлені фізичними, психологічними, сенсорними і соціальними бар'єрами, що не дають їй змогу легко та повноцінно інтегруватися й адаптуватися, жити повноцінно

життям як інші члени суспільства [1, с. 26].

При впровадженні системи супроводу навчання студентів з обмеженими можливостями у ВНЗ має враховувати психофізичні особливості та проблеми навчання людей різних нозологій, їх потреби у компенсації сенсорних вад, що заважають сприймати навчальний матеріал, соціально-психологічні фактори, які ускладнюють інтеграцію студентів у ВНЗ, потреби у фізичній реабілітації тощо [4, с. 25].

Супровід навчання студентів з обмеженими можливостями здійснюється за такими напрямками: технічний, педагогічний, психологічний, медико-реабілітаційний, фізкультурно-спортивний, соціальний, професійна адаптація та реабілітація. Супровід розпочинається з моменту звернення людини з особливими потребами до університету й охоплює процеси підготовки до вступу та навчання у ВНЗ. Усі перелічені складові системи супроводу вступають у дію поступово і можуть діяти одночасно, доповнюючи одна одну.

Найпершою запорукою успішного навчання студентів з обмеженими можливостями є спеціалізований технічний супровід навчання, метою якого є забезпечення таких студентів адаптивними технічними засобами та спеціальними технологіями навчання. Технічний супровід має компенсувати функціональні обмеження студентів і забезпечити принцип доступності до якісної вищої освіти всім студентам, незалежно від виду нозології та ступеня важкості захворювання. На всіх етапах технічного супроводу передбачається індивідуальний (тьюторський) супровід студентів з особливими потребами з метою допомоги людині з інвалідністю у розв'язанні індивідуальних проблем опанування навчальних дисциплін. Технічний та тьюторський супровід здійснюється відділами спеціальних технологій навчання, фахівцями технічної служби і студентами.

Педагогічний супровід навчання передбачає оптимізацію викладання навчального матеріалу студентам з обмеженими можливостями у максимально сприйнятній для них формі, впровадження сучасних педагогічних технологій навчання, забезпечення навчально-методичними матеріалами. Такий вид супроводу здійснює кафедра за підтримки відділу спеціальних технологій навчання та фахівців методичної роботи. Цей блок повністю залежить від підготовленості викладачів до роботи в інтегрованій групі та від їхньої педагогічної майстерності [4, с. 25–26].

Психологічний супровід спрямований на з'ясування психологічних особливостей кожного студента, зміцнення та збереження його психологічного здоров'я, надання йому необхідної допомоги з адаптації в інтегроване освітнє середовище, сприяння особистісному розвитку. Супровід здійснюється управлінням соціальної адаптації та реабілітації,

службою психологічної допомоги та залученими фахівцями.

Медико-реабілітаційний супровід – це комплекс заходів, що спрямовані на підтримку, збереження та відновлення фізичного здоров'я студентів. Його складовими є невідкладна медична допомога, консультативно-профілактична та реабілітаційно-відновлювальна підтримка. Здійснюється супровід персоналом медичних кабінетів, фахівцями з фізичної реабілітації.

Соціальний супровід навчання включає заходи, які спрямовані на забезпечення соціалізації студентів з особливими потребами, зокрема їх соціально-побутової, соціально-культурної та соціально-трудова адаптації. Основною функцією цього блоку є подолання соціальної ізоляції інвалідів, сприяння збереженню і підвищенню їх соціального статусу, залучення до всіх сфер суспільного життя. Соціальний супровід здійснюється управліннями виховної роботи, соціальної адаптації та реабілітації, волонтерами соціальної служби та залученими фахівцями.

Фізкультурно-спортивний супровід заохочує студентів до активних занять фізичною культурою та окремими видами спорту, участі у змаганнях різного рівня та параолімпійському русі, зміцнює мотивацію до здорового способу життя, передбачає поліпшення психофізичного стану студентів і підвищення їх інтелектуальної працездатності. Супровід здійснюється викладачами кафедр фізичного виховання [4, с. 26].

Професійна адаптація та реабілітація студентів із особливими потребами може здійснюватися шляхом надання їм робітничої спеціальності в межах фахової підготовки, залучення до роботи у студентських навчально-науково-виробничих підрозділах, студентському науковому товаристві, проходження виробничої практики, навчання студентів у центрі розвитку кар'єри та підприємництва, надання таким студентам допомоги у працевлаштуванні. Цей супровід має здійснювати випускова кафедра, центри планування та розвитку кар'єри, відділ практики та працевлаштування, відділ виховної роботи.

Забезпечення супроводу навчання студентів з особливими потребами дозволяє їм діяти на рівних з іншими студентами і не є перевагою по відношенню до інших студентів [4, с. 26]. Та необхідно пам'ятати, що не існує єдиного та завершеного переліку заходів і послуг, який би задовольнив усіх студентів незалежно від виду інвалідності.

Встановлено, що повсякденні контакти з особою з обмеженими можливостями в розвитку сприяють розширенню соціального досвіду звичайних студентів. За умови правильно побудованої педагогічної ситуації цей досвід може стати підґрунтям справжнього особистісного зростання неповносправних особистостей.

Література та джерела

1. Бацман О. С. До питання адаптації студентів з особливими потребами у вищих навчальних закладах / О. С. Бацман // Соціальні технології : актуальні проблеми теорії та практики. – 2010. – № 44. – С. 22–28.
2. Богинская Ю. В. Доступность высшего образования для лиц с ограниченными возможностями жизнедеятельности как социально-педагогическая проблема [Електронний ресурс] / Ю. В. Богинская // Проблеми сучасної педагогічної освіти : зб. наук. праць. – 2009. – №23. – Режим доступу до журн.: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pspo/2009_23_2/boginska.pdf
3. Дікова-Фаворська О. М. Адаптаційні можливості освіти осіб з інвалідністю [Електронний ресурс] / О. М. Дікова-Фаворська // Соціальні технології : актуальні проблеми теорії та практики : Міжвузівський збірник наукових праць. – 2009. – № 42. – Режим доступу до журн. : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Staptp/2009_42/files/42_07Dikova-

Favorska.pdf

4. Драч С. В. Супровід навчання студентів з обмеженими можливостями в інклюзивному освітньому просторі / С. В. Драч // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2011. – № 3. – С. 25–29.
5. Іванюк І. Я. Адаптація студентів з обмеженими можливостями в умовах інтегрованого навчання / І. Я. Іванюк // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими проблемами : зб. наукових праць. – К. : Університет «Україна», 2009. – №6 (8). – С. 24–32.
6. Польовик О. В. Сучасний стан соціальної адаптації студентів з особливими потребами до навчально-виховного процесу / О. В. Польовик // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2011. – № 57. – С. 61–64.
7. Шевцов А. Г. До питання про організацію інтегрованого навчання студентів з обмеженнями життєдіяльності у вищих навчальних закладах / А. Г. Шевцов // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими проблемами : тези доповідей : в 2-х ч.; ч. I. – К. : Університет «Україна», 2010. – С. 14–17.

В статтє раскрыто содержание понятия «социальное сопровождение лиц с ограниченными возможностями», определено особенности его организации; проанализированы теоретические аспекты реализации инклюзивного образования в высших учебных заведениях Украины и возможности расширения доступности высшего образования для лиц с ограниченными возможностями путем адаптации системы высшего образования как к потребностям общественного развития, так и к потребностей и жизненных целей инвалидов.

Ключевые слова: лицо с ограниченными возможностями, сопровождение лиц с ограниченными возможностями, инклюзивное образование, интеграция

The article deals with the concept of "social supporting of persons with disabilities" and especially of its organization, theoretical aspects of inclusive education in higher education institutions, extensibility accessibility of higher education for persons with disabilities by adapting higher education system as the needs of social development, and to needs and life goals disabled.

Key words: person with disabilities, social supporting of persons with disabilities, inclusive education, integration